

**TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA
KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNING TUTGAN O'RNINI**

*Usmonova Maftunaxon Qahramonjon qizi,
Qo'qon Davlat Pedagogika instituti 2-kurs magistranti*

Annotatsiya. O'zbekiston ta'limini rivojlantirish va yangilashning yangi tendensiyalari munosabati bilan O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasida ta'limning maqsadi sifatida qayd etilgan talabalarning asosiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan kommunikativ kompetensiyalar, shu jumladan. Pedagogika va psixologiyada umumiy didaktika va xususiy usullar, kommunikativni shakllantirish muammosiga katta e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, kengaytirilgan ta'limdagi o'qituvchi, kasbiy kompetensiya, kasbiy mahorat, zamonaviy kun pedagogi .

Hozirgi kunda jamiyatimizda ta'lim ko'plab xizmat ko'rsatish sohaslaridan biri, shuning uchun alohida ahamiyatga ega o'qituvchilarning kompetensiyalariga yondashuv talab etiladi. Zamonaviy hayotdagi tez o'zgarishlar yangilikni talab qiladi. Pedagoqlardan ularning pedagogik jarayondagi rolini tushunish talab etadi. Intensiv sharoitlarda ta'lim tizimida ro'y berayotgan o'zgarishlar, o'qituvchi faoliyati ko'p qirrali bo'lib bormoqda va ushbu soha mutaxassislarining sifat xususiyatlariga qo'yiladigan talablar ortib bormoqda. Bundan tashqari, o'qituvchi faoliyatidagi o'zgarishlar ta'limni ham shular qatoriga kiritish kabi jihatlar orqali amalga oshiriladi milliy ta'limni tizimli ravishda takomillashtirish va ta'limdan o'tish maqsadida ustuvor milliy loyihalar Rossiya ta'limining ushbu sohadagi jahon etakchilari bilan haqiqiy raqobatbardoshligiga "qo'lga olish" pozitsiyasi.¹ O'qituvchilarning uzluksiz malakasini oshirish ta'lim sifatini oshirishga bevosita ta'sir qiladi, bolalarning ijodkorligi va iste'dodini rivojlantirish, yaxlit shaxsni shakllantirish, ya'ni kengaytirilgan ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi. Tizimni takomillashtirish masalasini tushunish o'qituvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash kasbiy o'zgarishlar zarurligini tushunishdan kelib chiqadi. Bugungi kunda o'qituvchining nafaqat yordami bilan, balki ta'lim jarayonini tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Kommunikativ kompetensiya - ko'p komponentli murakkab ijtimoiy-psixologik tushunchadir. Kommunikativ kompetensiyaning mohiyati - nutq faoliyatini bog'liq holda tashkil etish qobiliyati o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarga asoslangan vazifalar va aniq kommunikativ vaziyatdir. Psixologik-didaktik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, shakllanishi muammosi kommunikativ kompetensiyada eng ko'p muhokama qilinadi.

¹ M. Brejc, (Ed.). Cooperative partnerships in Teacher Education – Proceedings (pp. 163-172), Ljubljana: National School for leadership in Education, Online Proceedings

Barkamol o'qituvchini qanday tasvirlashimiz mumkin? O'qituvchilarning kasbiy malakasi - bu bilimlar tizimi, kasbiy o'qitishning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydigan ko'nikma, qobiliyat va motivatsion moyillikdir. "Yevropa o'qituvchilari" modeliga ko'ra, Ogienko va Rolyak uchtasini tan oldilar.² O'qituvchi kompetensiyalari sohalari: boshlang'ich kompetensiyalar, asosiy kompetensiyalar va maxsus kompetensiyalar. O'qituvchilar aloqa kompetensiyasi ham asosiy, ham boshlang'ich kompetensiyasining bir qismidir. Boshqa yondashuvlarda mualliflar o'qituvchilarning kasbiy sohasini hisobga olgan holda kompetensiyani amalga oshiradilar. O'qituvchi kompetensiyasi uchta asosiy guruhni o'z ichiga oladi

1. Kasbiy kompetensiyalar
2. ta'lim kompetensiyalari, kurs mazmuni kompetensiyalari (bilimlar tizimi va kurs mazmunidan olingan malakalar)
3. muloqot kompetensiyasi.

Aloqa kompetensiyasi, bir tizim sifatida bilim, ko'nikma, qobiliyat, motivatsion moyillik, muloqot va ijtimoiy o'qitishdagi munosabat va xususiyatlariga o'zaro ta'sir qilish o'qituvchilarning asosiy kompetensiyasidir. So'nggi yigirma yil ichida o'qituvchining aloqa kompetensiyasi bor aao'qituvchilar tayyorlash dasturlarining eng muhim mazmunidan biri bo'ldi. Ham an'anaviy, ham zamonaviy tashkil etilgan maktabda ta'lim va o'quv jarayonining sifati yuqori, o'qituvchi va talaba ijtimoiy o'zaro munosabatlarning eng aniq qismi sifatida muloqot sifati bilan belgilanadi.

O'qituvchining muloqot qobiliyatlari o'quvchilarning bilimni yaxshilash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar sifatida qaraladi. Tadqiqotda "Ta'lim amaliyotchilarining kasbiy rivojlanishi va o'qitish o'rganish jarayoni Janubi-Sharqiy Yevropa mamlakatlari o'qituvchilari tomonidan baholandi. Fakultetlararo va O'qituvchilar ta'limining oliy maktablarida bu kompetensiyalar va ko'nikmalar kamdan-kam hollarda o'qituvchi kasbining bir qismiga aylandi. O'qituvchilar bilan rivojlangan kommunikativ kompetensiyalar o'qitish jarayonining barcha segmentlarida samaraliroq bo'ladi. Ular mahoratga ega o'quv aloqalarini modellashtirish va boshqarish, o'zaro munosabatlarni tartibga solish va ijtimoiy vaziyatlarni boshqarish, aniqlash, muloqot va suhbatni o'rgatish maqsadlarini o'zgartirish va boshqa maqsadlariga erishishda samaraliroq. Maxsus psixologik nazariyalar shaxslararo muloqot qobiliyatlarini, guruhlararo muloqot qobiliyatlarini, ijtimoiy ko'nikmalar va boshqa tegishli ko'nikmalarni aniqlaydi. Bir vaqtning o'zida amaliy masalalarni ham ko'rib chiqishga ham zamin yaratadi. Maqsad o'qituvchining ta'lim jarayonini modellashtirish bo'lib, bu kompetensiyalar to'plami uchun qabul qilingan eng umumiy tushuncha hamda ijtimoiy o'zaro ta'sir - bu kommunikativ kompetensiya tushunchasidir.

² Bjekić, D., Zlatić, L., & Bojović, M. (2010). Izobraževanje komunikacijsko kompetentnega učitelja. Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja, 25(5), 29-43.

Ba'zi tadqiqotlarda o'qituvchilarning muloqot kompetentsiyasini tushuntirish uchun aloqa kompetentsiyasining relyatsion modeli qo'llaniladi. U munosabatlarning nazariy tamoyillariga asoslanadi; u muhim komponentlarni dinamik jarayon sifatida birlashtiradi va aloqa kontekstida mavjud bo'lgan katta miqdordagi o'zgaruvchilarni o'z ichiga oladi. Aloqa kompetentsiyasining ta'riflari juda xilma-xil bo'lsa-da va aloqa kompetentsiyasini aniqlash vazifasi qiyin bo'lsa-da, ba'zi ta'riflar samarali o'zaro ta'sirlar orqali atrof-muhitni nazorat qilish nuqtai nazaridan tuzilgan.

Muloqot kompetensiyasi shaxsning ijtimoiy munosabatlar maqsadiga erishish uchun mos keladigan muloqot xulq-atvorini tanlash qobiliyati sifatida qaraladi. Muloqot kompetensiyasi ikki o'lchovni, kognitiv va xulq-atvorni va asosiy muloqot qobiliyatlarini (kognitiv qobiliyatlar va xulq-atvor qobiliyatlarini) birlashtiradi. Reardon aloqa kompetensiyasining kognitiv o'lchovini keng tushuncha sifatida ko'rib chiqadi. Kognitiv o'lchov xabardorlik jarayoni va ma'lumotni kognitiv qayta ishlashdan iborat. Xulq-atvor o'lchovi aloqa kompetensiyasining turli ko'rinishlarini ko'rsatadi (o'zaro aloqa, xatti-harakatlarning moslashuvchanligi, tinglash, muloqot uslubi va boshqa xatti-harakatlar komponentlari). Muloqot kompetensiyasining rivojlanishi sotsializatsiyaning bir qismi sifatida yuzaga keladi, xoh u ma'lum bir ijtimoiy kontekstda hayotning o'zi ta'sirida bo'lgan spontan sotsializatsiya bo'ladimi yoki maqsadga yo'naltirilgan sotsializatsiya segmentlari sifatida ta'lim jarayonlari. O'qitish jarayoni samaraliroq o'qitishning o'zaro ta'sirini shakllantirish uchun aloqa darajasida muloqot qobiliyatining o'z-o'zidan sotsializatsiyasini kuchaytirmaydi. O'qituvchilarning muloqot qobiliyatlarini o'qituvchilik kasbining boshlang'ich ta'lim darajasida ham, doimiy ravishda kasbiy sohada ham o'rgatish kerak. Fenton va O'Lirining tadqiqotlarida o'qituvchilarning muloqot ko'nikmalarini o'rgatish dasturining ta'limni yaxshilash va akademik yutuqlarni yaxshilashga ta'siri tahlil qilingan. Ularning xulosalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini oshirish dasturi ozchilikdagi talabalar va past o'quvchilarning akademik yutuqlarida sezilarli o'sishni ko'rsata olmadi; ammo, o'qituvchilarning ko'pchiligi va direktorlarning taxminan yarmi ta'lim xulq-atvori o'zgarganligi va o'quvchilarning munosabati va yutuqlari yaxshilangani haqida xabar berishdi. Bir-biriga mos kelmaydigan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quv aloqasi kontseptsiyasining asosi bo'lgan dastur munosabatlarga yo'naltirilganlik yo'qligi sababli muammoli. Muloqotning turli xil xatti-harakatlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir bo'yicha kuzatishlar olib boriladi va o'qituvchi va o'quvchining xususiyatlari va xulq-atvori, ta'lim konteksti, maqsadlari va natijalariga e'tibor qaratadigan o'quv muloqotining relyatsion modelini ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Dunyoning turli universitetlaridagi aloqa o'quv dasturlari yoki kurslari tahliliga ko'ra, ushbu o'quv dasturlarida eng ko'p uchraydigan tarkiblar quyidagilardir: aloqa modellari, o'qitishdagi xabarlarining xususiyatlari, o'qitish kanallari, og'zaki muloqot,

og'zaki bo'lmagan aloqa, faol tinglash, suhbat, shaxslararo muloqot, kichik guruh va sinfda muloqot, o'qituvchining muloqot uslublari va ta'limni boshqarish uslublari, muloqot chegaralari, muloqot qoidalari, talabchanlik va empatiya.³ Turli mamlakatlardagi o'qituvchilar universiteti va maktab xodimlarining universitet ta'limida o'qituvchilarning kasbiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan muloqot mazmuni quyidagi yo'llar bilan o'rganiladi: (a) avtonom kurslar sifatida, (b) ba'zi psixologik fanlarning bir qismi sifatida, (c) ta'lim fanlari (pedagogika) fanlarining bir qismi sifatida, (d) boshqa fan tizimlari va fanlarining bir qismi sifatida. O'qituvchilar ta'limi Serbiya ta'lim tizimining muhim qismidir. O'qituvchilar universitetida malaka oshirish kurslarida o'qitish yoki ta'lim muloqot kurslarining aksariyati avtonom kurslardir; lekin muloqot mazmuni va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish faoliyati barcha o'qituvchilar ta'limi bo'limlarida pedagogik ta'limning o'quv dasturlariga kiritilgan. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari ta'limidagi ba'zi avtonom kurslar: Aloqa, Ommaviy aloqa, Kommunikatsiya. Kurslarda fan o'qituvchilari qatnashadilar: Kommunikologiya, O'qitishda muloqot qobiliyatlari, Ijtimoiy-shaxslararo munosabatlar, Muloqot psixologiyasi, Mikropedagogika. Faol o'qituvchilarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish o'qituvchilar malakasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Serbiyadagi hozirgi o'qituvchilarning muloqot qobiliyatlarini yaxshilaydigan dasturlar Ta'lim vazirligi va tegishli muassasalar tomonidan akkreditatsiya qilingan va Katalogda nashr etilgan o'qituvchilarning malakasini oshirish dasturlari sifatida taqdim etilgan. O'qituvchilar malakasini oshirish kurslari akkreditatsiyasining birinchi yilida asosiy maqsad sifatida aloqa kompetensiyasiga yo'naltirilgan 25% kurslar (asosiy aloqa ko'nikmalari kurslari 12%) yoki maqsadlardan biri sifatida kommunikativ kompetensiyaga yo'naltirilgan (13%)). O'n yildan so'ng, muloqot kompetensiyasiga yo'naltirilgan kurslarning holati xuddi shunday - 23% aloqa kompetensiyasiga yo'naltirilgan kurslar mavjud, ammo faqat 4% asosiy muloqot ko'nikmalariga qaratilgan va 19% o'qitish va ta'lim jarayoniga integratsiyalashgan muloqot qobiliyatlariga qaratilgan.⁴ Ushbu kurslarning soni ta'lim organlarining xabardorligini, shuningdek, o'quv dasturlarini amalga oshiruvchilarning turli xil o'qituvchilar rollarini ro'yobga chiqarish va umuman maktab samaradorligi uchun kommunikativ kompetensiya muhimligini anglashini aks ettiradi. Ushbu kurslarning bakalavriat va malaka oshirish davridagi ta'sirini tizimli kuzatish haligacha tizim sifatida o'rnatilmagan, ammo yagona tadqiqotlar olib borilgan.

³ Fenton, R., & O'Leary, N. (1991). Improving Student Achievement through Enhancing the Instructional Communication Competence of Teachers. Annual Meeting of the Communication and Instruction Division of the Western States Communication Association, Phoenix, AZ, 1991 February.

⁴ Ogienko, O., & Rolyak, A. (2009). Model of Professional Teachers Competences Formation: European Dimension. TEPE 3rd Annual Conference Teacher Education Policy in Europe:

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barton, W., & Beck. A. (2005). *Get Set for Communication Studies*. Edinburgh University Press.
2. Bjekić, D., & Zlatić, L. (2006). Effects of professional activities on the teachers' communication competencies development. In: M. Brejc, (Ed.). *Cooperative partnerships in Teacher Education – Proceedings* (pp. 163-172), Ljubljana: National School for leadership in Education, Online Proceedings <http://www.pef.uni-lj.si/atee/978-961-6637-06-0/163-172.pdf>
3. Bjekić, D., Zlatić, L., & Bojović, M. (2007). Education of communication competent teachers. WCCES XIII World Congress of Comparative Education Societies, Sarajevo, Book of Abstract, Proceedings CD.
4. Bjekić, D., Zlatić, L., & Bojović, M. (2010). Izobraževanje komunikacijsko kompetentnega učitelja. *Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja*, 25(5), 29-43. Cegala, D. J., Savage, G. T.,
5. Brunner, C. C., & Conrad, A. B. (1982). An elaboration of the meaning of interaction involvement: Toward the development of a theoretical concept. *Communication Monographs*, 49, 229-248.
6. Fenton, R., & O'Leary, N. (1991). Improving Student Achievement through Enhancing the Instructional Communication Competence of Teachers. Annual Meeting of the Communication and Instruction Division of the Western States Communication Association, Phoenix, AZ, 1991 February.
7. Ogienko, O., & Rolyak, A. (2009). Model of Professional Teachers Competences Formation: European Dimension. TEPE 3rd Annual Conference Teacher Education Policy in Europe: Quality in Teacher Education, May 2009, Umea University, Sweden, Proceedings, available on <http://tepe.wordpress.com/proceedings/tepe-2009-proceedings/>